

Meyve Adları Üzerine Yârenlik

On Fruit Names

Saim Sakaoglu *

Özet

Konya ve çevresinde *eskilerin* çok iyi bildiği, ancak yeni kuşakların pek de aşına olmadığı beş meyvenin farklı adları üzerinde duracağımız bu yazıda, amacımız bu adların hangi meyveleri karşıladığı, meyvelerle adları arasındaki ilişkiyi; kimi zaman tahmin ederek kimi zaman da yorumlayarak açıklamaya çalışmak olacaktır. Armut, elma, kayısı, kiraz ve üzüm türlerine verilen *göksulu, daldabi, alyanak, Karabağlı, köle doyuran, germe, güleri, musafdeste, tavşanbaşı, öküz göbeği* adları üzerinde duracağımız bu çalışmayla genç kuşakları bilgilendirmek ve *eskileri* yad etmek isteriz.

Anahtar Kelimeler: Göksulu, daldabir, alyanak, Karabağlı, köle doyuran, germe, güleri, musafdeste, tavşanbaşı, öküz göbeği, Armut, elma, kayısı, kiraz ve üzüm, meyve isimleri

Abstract

This article explains the different names (*göksulu, daldabi, alyanak, Karabağlı, köle doyuran, germe, güleri, musafdeste, tavşanbaşı, öküz göbeği*) given to various fruits (pear, apple, apricot, cherry, grape). The aim of the article is show which name corresponds to which fruit and the relationship between these fruits. The correspondence is often a matter of guess work and sometimes a matter of interpretation.

Keywords: Göksulu, daldabir, alyanak, Karabağlı, köle doyuran, germe, güleri, musafdeste, tavşanbaşı, öküz göbeği, pear, apple, apricot, cherry, grape, fruit names

Eskiden meyvelerimizin çeşidi bu kadar fazla değildi, Konya'mızın iklimi hangilerine uygunsa onlar yetiştirilirdi. Ve meyvelerin önemli bir bölümü Konya'mızın "*mahsülatı/massülatı*" idi. Bahçesi ve bağı olanlar zaten meyve yetiştirmeyi zevkle yaparlardı. Ellerinden geldiğince meyve çeşidini artırmak isterlerdi. Bu artırma bilinen meyvelerin

* Prof. Dr. Saim Sakaoglu, Konya.

türlerinin çoğaltılması şeklinde olurdu. Bildiğimiz vişnenin bir türünün bir komşumuzda yetiştirilmesi çok önemli bir olaydı. Adını bir ilimizden alan bu tür *Kütahya vişnesi* idi de biz Gonyalıları *Kötahya fişnesi* deyiverirdik.

Bazı meyvelere ad verilirken önce özel adları verilir, arkasına da tür adları eklenirdi: *Kış armudu*, *yaz elması*, *kepek kayısı*, *deli kiraz*, *Aladağ üzümü* vb. Böylece meyveler kolayca bilinirdi. Ancak sadece özel adlarıyla bilinen, genel adları kullanılmayan türler de oldukça fazla idi. Bunları daha önce tanımayan, tatmayan, görmeyen, bilmeyen insanlar; ancak meyvelerin şeklinden bir tahminde bulunur veya tadından benzetme yoluyla adlandırmaya gidebilirdi.

Aşağıda, çok bilinen beş meyvenin daha az bilinen on adını hatırlatacağız. Bu özel on adın her ikisi bir meyveyi karşılamaktadır. *Eskiler* diye anacağımız yaşlı kuşağın kolayca hatırlayabileceği bu özel adlar, acaba genç kuşaklarca nasıl değerlendirilecektir? İşte o on sihirli ad: *Göksulu*, *daldabir*, *alyanak*, *Karabağlı*, *köle doyuran*, *germe*, *güleri*, *musafdeste*, *tavşanbaşı*, *öküz göbeği*.

Mademki yazımızın adında bir *yârenlik* kelimesi vardı, biz de yârenliğe başlayalım. Neydi ilk kelitemiz? *Göksulu*... Şöyle bir hatırlayınız, bazı meyvelerimizin adlarının önünde yer adları görülmektedir. İşte onlardan bazıları: *Bozkır elması*, *Aladağ üzümü*, *Şam kayısı*, vb. Acaba, bu ad meyvenin yapısından mı kaynaklanıyor, yoksa Göksu adlı bir belde, ilçe veya benzeri bir yerleşim biriminden mi? Örneğin Yafa ve Finike birer portakal türünün adı değil mi? Acaba bu adın Göksu Nehri ile bir ilgisi var mı? Ya da *gök* kelimesinin bir renk adı olduğu hatırlanırsa başka bir anlam ilişkisi kurulabilir mi? Ayrıca addaki *su* kavramını da unutmamak gerekir. Acaba bu *su* kavramı meyvenin sulu olduğuna işaret edebilir mi? Yani, bu öyle bir meyvedir ki rengi *gök* (=yeşil) ve meyvesi son derece suludur. Bütün bu soruşturmalardan sonra sizde nasıl bir algı uyandı, bilemem. Bu bir kiraz türü olabilir mi? Hayır, kiraz sulu olmasına suludur da kirazın *gök* renklisi yoktur. Bu meyvemizi tanımlayalım: Yeşil renklidir, lezzetli ve bol sulu olur. Sizce *elma* diyebilir miyiz? Hayır, kaynaklar öyle demiyor. Biz biraz farklı yönden cevabımızı verelim. Efendim, kelimenin genel adı dilimize Farsçadan girmiş ve biz bu kelimeyi ithal ederken biraz değişiklik yapmışız: *Emrud*. *Göksulunun* hikâyesi böyledir. Yeri gelmişken hatırlatıverelim, kelimeyi biz Gonyalıları *armıt* diye söyleriz.

Neydi ikinci kelitemiz? *Daldabir*. Acaba kaç meyvemiz bağımsız birer dal sahibidir? Hani kirazla vişnenin birkaçının bir dalda değil bir daldaki saplarında ortaklaşa yer almaları var ya... Burada önemli olan meyvenin dalda bir olması değil, ayrıca göz alıcı olmasıdır. Bakınız, bu ad daha yaygın olan bir adın da eş anlamlısı imiş. Harman zamanı olgunlaşan bir

türmüş, temmuz sonlarında yenilecek kıvama gelirmiş ve de kabuğu ince olurmuş. Daha önemlisi bir ay içinde tüketilmesi gerekirmiş. Meyvenin adı son açıklamada zaten dile getiriliyor da bizler tahmin edebilecek miyiz acaba bu adın *harman elması* olduğunu?

Alyanak hangi meyvemizin adı olabilir acaba? Batı'nın yanağı al olan meyvelerini biz çoktan Frenkçesiyle alıp dilimize yerleştirmişiz bile. O hâlde? Biz Konyalılar kültür adamı hemşehrimiz Mehmet Ali Uz'u iyi tanırız. Onun güzelim ıhlamur kokulu bahçesindeki birkaç çeşit kayısısından birinin adıdır *alyanak*. Şöyle tanımlamışız: Çekirdeği acı, bir tarafı kırmızı olan kayısı türüdür. Hani neredeyse "Galatasaray formasının giymiş meyve" diyesimiz geliyor. Sizler manavlarda, pazarlarda görmüşsünüzdür de ya daldaki hâlini gördünüz mü hiç? Gelecek yaz mutlaka bir yerlerde bir alyanak ağacı görünüz ve meyvesinden tadınız.

Karabağlı... Konya'mızın eski veya yeni adı Karabağ olan bir köyü veya beldesi var mı acaba? Mesela Akşehir'de... Güzel Akşehir'imizi en iyi tanıtan ünlü kişileridir; onların dışında kirazı... Sizlere, elbette merak edenlere, küçük bir iş düşüyor. Öbür türlerinden birinin adı da *dırırganlı* olan *karabağlı* adı, kişiden mi bölgeden mi geliyor? En iyisi gösterişli bir Akşehir haritasını incelemek... Kim inceleyecek koca haritayı, o eskidenmiş. Giriyorsunuz Genel Ağ'a, yazıyorsunuz "Akşehir ilçesi Konya köyleri" gibi bir başlığı, hemen karşınıza ince uzun bir liste çıkıyor. Ama sadece günümüzdeki adları veriliyor. Aralarında, başında *kara* olanı var da sonu bizim aradığımız gibi gelmiyor: Karabulut ve Karahüyük. Yanılıyor muyum acaba, Akşehir'iler geçen yıl kirazları için bir ad yarışması düzenlemişlerdi de birinciliği *tadiki* adı kazanmıştı?

Köle doyuran! Nasıl bir şey ki köleyi doyuruveriyor? Aklıma iki özellik geliyor: Ya köle açlık çekmektedir, az da versen doycaktır veya köleyi öylesine çok çalıştırılıyor ki doymaları mümkün değil, o meyve ne ise ondan çokça yemesi gerekiyor. Biz, başlıca şu özelliklerini bulabilmişiz: İri taneli olurmuş, Çumra ilçemizin Apa köylerinde yetiştirmiş. Burada iri taneli olma özelliği ipucu olabilir. Bir de Apa köylerinde yetişen meyvelerin hangileri için "iri taneli" denilir, onu bulmamız gerekiyor. Elmaya, armuda iri taneli diyemeyeceğimize göre iş tahmine, sizin doğru tahmininize kalıyor: *Üzüm*. Demek köleler *ufak deneli* üzümlerle kolay kolay doyamayacaklar da *iri deneli* olan *köle doyuran* türüne sarılacaklardır! Araştırılırsa kim bilir başka kimleri doyuran meyvelerimiz vardır.

Germe adını işittiğinizi sanmıyorum, "Evet, ben işittim." diyeniniz varsa da sayıları çok değildir. Ne de olsa ne kendisine ulaşılabilir ne de bir haber alınabilir! Ancak bu meyvemizin üreticisi iseniz, hatta öbür türlerinden ayırıcı olan özelliği sizi yakından ilgilendiriyorsa elbette künyesini bile sayabilirsiniz. Bu meyvemizin başlıca üç özelliği var, bunlardan ilkinin başka meyvelerimiz için de söyleyebiliriz: Kalın kabuklu olmak. Evet,

kavunun da kalın kabuklusu olur, portakalın da... Ancak ikincisi Konya’ımızda yetişmediği için onu eliyoruz. Gelelim ikinci özelliğine... Efendim, pek *yinek* değilmiş. Vallahi pek *yinek* olmayan birkaç meyvemiz daha vardır. Mesela kayısının *yinek* olmayanına *kepek kayısı* mı diyorduk! Armudun çok özel bir türü olan *ahlat* için de aynı şeyi söylemiyor muyuz? O hâlde *germenin* üçüncü özelliğini ele alacağız ki artık bunu da öğrendikten sonra tahmin etmemek işten bile değil: Efendim *germe* nam meyvemiz hevence asılmaya müsaitmiş! Ne diyelim, hep birden *üzüm* deyiverelim, gitsin.

Güleri... Gelin de çıkın işin içinden... Addaki *gül* nedir acaba? Gül çiçeğinden mi geliyor, yoksa gülmek fiilinden mi? Öncelikle size bunun bir elma türünü hatırlatmak isterim: *Gül* elması. Bir çiçekle bağlantılı bir elma... Söyleyecek fazla bir sözümüz yok, başlıca özelliği "lezzet ve sulu" olmasıymış! Ama biz zaten meyvelerin çoğunda lezzet olma özelliğini aramıyor muyuz? Yanına bir de sulu olma özelliğini eklediniz mi, deme gitsin... Ben, adı ne gül çiçeğine bağlayabildim ne de gülmek fiiline; olsa olsa bölge söyleyişinin bir sonucu olabilir. Bilinen bir kelimenin halk ağzında aldığı şekil olabilir. Ben böyle yorumladım, bakalım sizler ne düşünüyorsunuz. Efendim, bu meyvemiz de tıpkı soydaşı *karabağlı* gibi, Akşehir’imizde yetişen kiraz türlerinden birinin adıdır (veya adımı). Kim bilir kaç defa *güleri* yedik de kiraz niyetine yedik, *güleri* niyetine değil... Belki de *Napolyon* diye yediğimiz de olmuştur!

Musafdeste... Gönlüm, bu adın böyle yalnız kalmasına razı olmadı aslında, hemen yanına türünün genel adını, mesela *erik*, *armut* gibi adını yazmak geldi içimden. Ancak sizlerin de bana katılmanız için o kelimeyi biraz daha bekleteceğim. Kelimemiz eski Konyalılar arasında hâlâ söylenmektedir. Galiba biraz da eski yılları hatırlattığı için ilgi görmektedir *musafdeste*... Bilginler ve bilenler bu kelimenin için biraz farklı şeyler söylüyorlar; acaba siz bunlardan hangisine katılıyorsunuz? Bakalım neler denilmiş, bir görelim: "Bir yanı yeşilimsi, bir yanı al, Konya’ya özgü bir meyve türü" (Genel adı şimdilik saklıyorum.) Bu meyvemizi, "Çekirdeği sertleşmeye başlamış ‘çağla’" diye tanımlayanlar da vardır. Artık bilmeyenler de çözmüş olmuyor mu bilmecemizi? Haydi, biz açıklayiverelim: Efendim, *musafdeste* nam meyve, kayısının bir türüdür. O türdeki gibi, "*Yaz gelende*..." bir yerlerden bulup tadına bir bakıverin.

Tavşanbaşı, belki de Konyalıların en çok sevdiği meyvelerin başında gelmektedir, eğer bulup da yiyebilirlerse... Tadı alışılmışın dışındadır; şekli, adından da anlaşılacağı üzere, tavşanın başına benzemektedir. Ünlü türlerine karşılık asla rengini bozmaz, "anadan doğma" yemyeşildir. İtiraf edeyim, *tavşanbaşı*, şimdilerde tarihe karışmış olan sarı erikle birlikte çok sevdiğim meyvelerin başında gelirdi. Hani şu şekli söbü olan, "çat" diye ortadan kolaylıkla

ikiye ayrılıveren erik var ya, o işte. Tavşanlı meyvemizin tadını tanımlamayı beceremeyeceğim gibime geliyor. O nefis tadı hangi kelimeler dile getirebilir ki? Siz, yine yaz ortalarında pazara bir uğrayıverin. Hele bir yiyin ki onun döneminde evinize bir daha *starking, golden, Arjantin, pink lady* nam Frenkçe adlılarını, *yeşil, Arap kızı, Amasya, Niğde* nam anlamlarını bildiklerinizi sokar mısınız bakalım? Efendim, afiyetle yiyiniz *tavşanbaşı* elmanızı. Son bir hatırlatma, biz Gonyalıları bu elmanın adını *tavşanbaşı* diye söyleriz.

Öküz göbeği... Sakın ola ki, "Hocam, böyle de meyve adı olur mu?" demeyiniz. *Tavşanbaşı* olur da *öküz göbeği* niçin olmasın cânım efendim! *Piç fişne, deli kiraz* oluyor da, *tilki kuyruğu* (üzüm) oluyor da *öküz göbeği* niçin olmasın efendim! Acaba bu türün genel adı ne ola ki? Bu meyvenin en önemli özelliği iri olmasıdır. Yani bu *armudumuzu* yemek için, eskilerin "çakı bıçağı" dedikleri türden değil de kasapların kullandığı türden bir bıçağa sarılmanız gerekecek.

"Meyveleri tamamladık on'a, galiba geldik sona" diyerek yazımızı bağlayalım. Ama sanmayın ki ilgimizi çeken adlar bu kadar... Böyle birkaç yazı daha ortaya konulsa bitmeyecek kadar çok var... Size *şıra horladan, büzgülü, aladıriz, gadın barnağı* (üzüm), *kamerüddin* (kayısı), *hamıdatlı* (erik) ve daha nicelerini başka yazılarımızda anlatmak isteriz.

Bu çalışmanın ilk paragrafında, tırnak içine alarak kullandığımız bir kelime vardı: "*Mahsülat/massülat*". Bu, herkesin bildiği Arapça *mahsul* kelimesinin çokluk şeklinin Konya'mızdaki söylenişidir. Çaybaşı'ndaki evimizin karşısında Piriler diye bilinen bir aile otururdu ki soyadları da Biroğlu idi. Evin babası, bilgin bir zat olan Abdullah Efendi, eşi ise bizim Konya ağzıyla Sâlapla dediğimiz Saliha Hanım idi. Rahmetli Safiye ninemin öğürü olduğu için sık sık görüşürlerdi. Yani iki aile akasında yakın bir dostluk bağı vardı. Bu ailenin hem evlerinin arkasında hem de, galiba, Meram'da bağ ve bahçelerinin olduğunu biliyoruz. İşte Sâlapla'mız buralardan elde edilen sebze ve meyvelerin ilklerinden yani turfanda olanlarından bir tabağa koyarak evimize getirirdi. Bu ikram aşamasında ise söylediği güzel bir sözü vardı ki ben o söze değişik yazılarımda da yer vermiştim: *Baççemizin mahsülatı...* Bu iki dostun ölümlerinin üzerinden yarımşar yüzyıl geçti. Onlar belki unutuldu ama o güzelim söz benim yazılarımda hem kendini yaşıyor hem de o iki sevimli merhume ihtiyarı... Ruhları şad olsun.

Yazımızı, yukarıda taşıdığımız yabancı adlı ve de yabancı meyvelerden bir iki satırla da olsa, merakınızı gidererek tamamlayalım. Bu meyveler Konya hali'ne gelir mi, bilmiyorum. Ben, Ankara hali'nden söz eden bir yazıda okumuştum. Buyurunuz, ben de nasıl meyveler olduğunu bilmediğim bu nimetlerin adlarıyla yetiniyorum: *Fejoya, granadilla, lime, papaya*

(papatya değil), *pepino*, *pomelo*. Artık bazılarımızın bildiği *mango*'yu filan yazmıyorum. Yiyenlere afiyet olsun efendim.

Kaynaklar

Çolak, M. Yavuz, “Akşehir’in Yükselen Deęeri: Gölçayır Kasabası”, *Konya Tarım*, 19 (217), Konya Temmuz 2004, s. 5.

Kuş, Ahmet, “Konya Ağzı ve Bir ‘Gonyalıca Sözlük’ Derlemesi”, *İpek Yolu /Konya Kitabı*, VIII, Konya 2005, s. 123-136.

Naskali, Emine Gürsoy, Herkman, Dilek, *Meyve Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006.

Odabaşı, A. Sefa, *Geçmişten Günümüze Konya Kültürü*, Selçuklu Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınevi, Konya 1999.

Özkafa, Adnan, *Gonya Kitabı*, Memleket Gazetesi Yayınevi, Konya 2010.

Sakaoęlu, Saim, “Eski Üzüm Bağlarına Medhiye”, *Konya Ticaret Odası Dergisi*, 7 (83), Konya, Ocak 1995, s. 38-40

Sakaoęlu, Saim, *Çaybaşı Yazıları*, Meram Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2000, s. 121-125.

Sakaoęlu, Saim, “Konyada Yetişen Meyvelerin Adlandırılmasındaki Farklılıklar Üzerine”, *Erciyes*, 35 (417), Kayseri, Eylül 2012, s. 2-7.

Uyumaz, Emine, “XI-XIV. Yüzyıllarda Anadolu’da Yetişen Meyveler”, *Meyve Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, s. 491-504.